

О. С. Переломова

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри правознавства та філософії
Сумський національний аграрний університет
м. Суми, Україна

ФІЛОСОФІЯ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

***Анотація.** У статті йдеться про науковий дискурс, зосереджується увага на з'ясуванні поняття дискурсу в лінгвофілософському висвітленні і його імплементації у філософію науки. Суб'єкт пізнання розглядається як член наукового співтовариства, учасник наукового дискурсу.*

***Ключові слова:** науковий дискурс, філософія науки, комунікація, лінгвістика, текст, діалог, наукове товариство.*

Якщо у філософії 20 ст. відбувся лінгвістичний поворот і поняття мови і мовлення стали важливими для філософської думки цього періоду, то початок 21 ст. з його прискореними глобалізаційними процесами потребував комунікації як незмінної основи пізнання і умови існування людей. У філософії відбувається дискурсивний поворот, тобто «відбувається зародження комунікативної (дискурсивної) етики, політики, теорії та практики господарства, суспільства і навіть комунікативної філософії» [3, с. 9].

Оновлена лінгвістика 21 століття розглядає людину як продуцента мови і знань, зафіксованих у вербально-знакових результатах людської діяльності – текстах. Це дає можливість мовознавству звільнитися від монологічності та вступити в діалог з іншими галузями науки. Такий усебічний діалог дозволяє глибше зрозуміти природу й сутність мови як знаряддя не лише спілкування, але й пізнання, взаєморозуміння, як засобу збереження етнічної цілісності, культури, історичної пам'яті народу, адже мова дозволяє подолати розрив між індивідуальною свідомістю і свідомістю народу, свідомістю різних поколінь [4, с. 11].

Усе це приводить лінгвістичну науку до вивчення дискурсивної природи мови, до аналізу закономірностей комунікативної діяльності, її основної функції – розуміння. Сьогодні людство усвідомило необхідність розуміння як засіб власного виживання й прогресу.

Поняття дискурсу (від лат. *discursus* – міркування) було сформовано передусім у філософії й мистецтвознавстві в період кризи філософії структуралізму та ранньої постструктуралістської філософії (кінець 60-х – початок 70-х років ХХ ст.) і стало опорним поняттям у філософських системах Мішеля Фуко та Жана-Франсуа Ліотара, хоча витоків теорії дискурсу слід шукати в дослідженнях німецької школи Петера Хартмана і Дітера Вундерліха, а також більш віддалених у роботах М. Бахтіна. Термін «аналіз дискурсу» у 1952 році було вжито Зелігом Харрісом, який намагався поширити дистрибутивний метод на зв'язний текст і залучити до його опису соціокультурну ситуацію.

Перші праці, у яких конкретно порушувалися проблеми виходу за межі тексту, належать М. Бахтіну. У дослідженні «Проблема змісту, матеріалу і форми в словесній художній творчості» (1924) автор розпочав полеміку з російським формалізмом, утверджуючи сформульовану ним концепцію діалогічності та двоголосся, яке він уважав важливим елементом будь-якого дискурсу, що виявляється через сліди попередніх висловлювань. Бахтін не приймає також концепції мови, яку формалісти запозичили з лінгвістики. Цікавлячись висловлюванням, дослідник твердить, що лінгвістика бачить у висловлюванні тільки й виключно розташування слів. Сенс висловлювання в такому трактуванні виводиться з системної детермінації, відстороненої від культурного, семантичного й ціннісного контексту. У праці «Проблеми творчості Достоевського» (1929) Михайло Бахтін критикує також наукові концепції школи Карла Фосслера та лінгвістику Фердинанда де Соссюра, визначаючи їх як ідеалістичний суб'єктивізм та абстрактний ідеалізм, і стверджує, що предметом лінгвістики й поезики має стати взаємний мовний вплив, комунікація та різні форми діалогу. Зокрема М. Бахтін писав: «У монологічному світі – *tertium non datur*: думка або стверджується, або заперечується, або просто перестає бути повнозначною думкою. Художнє зображення ідеї можливе лише там, де вона стає по той бік ствердження або заперечення

<...>. У монологічному світі така постановка ідеї є неможливою: вона суперечить основним принципам цього світу. Ці ж основні принципи виходять далеко за межі однієї художньої творчості; вони є принципами всієї ідеологічної культури нового часу» [2, с. 9–179]. Він переконаний, що навіть монологічна свідомість, основою якої є ідеалістичний принцип монізму, потребує для встановлення єдиної істини діалогічної свідомості, що «із самого поняття єдиної істини зовсім ще не випливає необхідність однієї і єдиної свідомості. Цілком можна припустити й помислити, що єдина істина потребує множинності свідомостей, що вона принципово невіддільна в межі однієї свідомості, що вона за своєю природою соціальна й подієва й народжується в точці дотику різних свідомостей» [2, с. 9–179].

Аналіз дискурсу й лінгвістика тексту утворюють близькі, або й тотожні галузі лінгвістики. У лінгвістиці тексту 1970-х років терміни «дискурс» і «текст» звичайно ототожнювалися, що пояснювалося відсутністю в деяких європейських мовах слова, еквівалентного франко-англійському «дискурс», його змушені були замінити назвою «текст». Проте в кінці 1970-х – на поч. 80-х рр. помітними стають тенденції до їх розмежування. Поступово диференціюються поняття «текст» і «дискурс». Для розрізнення понять тексту й дискурсу спочатку використовувалося розмежування аспектів, які вони представляли: дискурс – соціальний, а текст – мовний. Цьому сприяв вплив концепції Еміля Бенвеніста, який уважав дискурс мовленням, невіддільним від мовця, а також праці голландського вченого Теуна ван Дейка, який під текстом розумів переважно абстрактну конструкцію, а під дискурсом різні види її актуалізації, які розглядаються з точки зору ментальних процесів й у зв'язку з екстралінгвістичними чинниками [7, с. 137].

У сучасній філології, зокрема в лінгвістичній теорії тексту, термін «дискурс» використовується достатньо активно, але однозначного тлумачення він не має. Визначення поняття «дискурс» з різною мірою лінгвістичності пропонувалось зарубіжними (Вальтер Кох, Еміль Бенвеніст, Альгирдас-Жюльєн Греймас, Поль Серіо, Жак Курте, Жан-Клод Коке, Цвєтан Тодоров, Чарльз Філлмор, Теун ван Дейк та ін.). Активний розвиток теорії дискурсу в 1970–80 х рр. був викликаний невдоволеністю лише структурними методами дослідження тексту.

Традиційно під дискурсом (від франц. discours – мовлення) розуміють «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними й іншими чинниками; текст, узятий в аспекті подій; мовлення, яке розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, який бере участь у взаємодії людей і механізмах їх свідомості (когнітивних процесів). Дискурс – це «мовлення, занурене в життя» [1, с. 136, 137].

Французька школа аналізу дискурсу, яка виникла в 1960-і роки, на відміну від контент-аналізу, розглядала словесні матеріали не лише як засіб передачі інформації, а насамперед як тексти. На початку 90-х років з'являється чимало досліджень з аналізу дискурсу. При цьому термін «дискурс» набуває широкого застосування. П. Серіо, посилаючись на книгу французького вченого Д. Манжене, розглядає вісім дефініцій дискурсу: 1) еквівалент поняття «мовлення» в сосюривському розумінні, тобто будь-яке конкретне висловлювання; 2) одиниця, яка за обсягом більша за фразу, висловлювання в глобальному розумінні; те, що є предметом дослідження «граматики тексту», яка вивчає послідовність певних висловлювань; 3) у межах теорії висловлювання або прагматики «дискурсом» називають дію висловлювання на його одержувача і його внесення в «ситуацію висловлювання» (що має на увазі суб'єкта висловлювання, адресата, момент і певне місце висловлювання); 4) за умови спеціалізації значення «дискурс» означає бесіду, яка розглядається як основний тип висловлювання; 5) у Бенвеніста «дискурсом» називається мовлення, привласнюване мовцем, на противагу «оповіді», яка розгортається без експліцитного втручання суб'єкта висловлювання; 6) інколи протиставляється мова й мовлення (langue/discourse); 7) термін «дискурс» часто вживається також для позначення системи обмежень, які накладаються на необмежену кількість висловлювань, опосередкованих певною соціальною чи ідеологічною позицією; 8) за традицією «аналіз дискурсу» визначає свій предмет дослідження, розмежовуючи висловлювання й дискурс.

Висловлювання – це послідовність фраз між двома семантичними пропусками, двома зупинками в комунікації, *дискурс* – це висловлювання, яке розглядається з точки зору дискурсивного механізму, який ним керує. Таким чином, погляд на текст як висловлювання, лінгвістичне дослідження умов продукування тексту визначає його як дискурс [5, с. 26, 27]. Серіо наголошує, що поняття дискурсу «відкриває важкий шлях між суто лінгвістичним підходом, який ґрунтується на визнаному забутті історії, і підходом, який розчиняє історію в ідеології» [5, с. 27].

Отже, текст як висловлювання, занурений в умови його породження і сприйняття, функціонує як дискурс.

Таке значення дискурсу стало основним і єдиним в українському енциклопедичному словнику 1998 року: «Дискурс – це зв'язний текст у контексті багатьох конститууючих і фонових чинників – соціокультурних, психологічних і т.д. Дискурс називають зануреним у життя текстом, котрий вивчається разом з тими формами життя, які формують його: інтерв'ю, репортажі, наукові теорії...» [6, с. 87].

Поняття «дискурс» використовується в різних значеннях і асоціюється з усіма виявами комунікації в суспільстві. Широта поняттєвого діапазону зумовила появу та існування в культурі різноманітних дискурсів – науки, мистецтва, політики, економіки, релігії тощо.

У філософії науки поняття наукового дискурсу стало використовуватися порівняно недавно.

«Виникає питання: чому на попередніх етапах розвитку методології і філософії науки майже не використовувалося словосполучення «науковий дискурс»? Цьому є кілька пояснень. По-перше, як об'єкт дискурс дослідили лише в середині ХХ ст. По-друге, перетворення науки на сферу суспільної діяльності відбулося в ХІХ ст. По-третє, тенденції розвитку науки, які змушують сьогодні аналізувати її як вид суспільного дискурсу, в повному обсязі проявилися в інформаційному суспільстві» [7].

Але якщо ми звернемося до періоду античної натурфілософії, то вже там побачимо наявність різних точок зору філософів, які не заперечували одне одного в розумінні початку буття в онтологічному вимірі. Власні переконання, на яких Фалес, Анаксимандр, Анаксимен, Демокрит вибудовували своє світобачення, не завадили їм прийняти інші точки зору, що можна вважати зразком дискурсивної діяльності, у процесі якої вибудовувалася цілісна наукова картина світу.

Ф. Бацевич визначив дискурс як «сукупність мовленнєво-мисленнєвих дій комунікантів, пов'язаних з пізнанням, осмисленням і презентацією світу мовцем і осмисленням мовної картини світу адресанта слухачем (адресатом)» [3, с. 138].

Науковий дискурс характеризується передусім діалогічністю, тому він потребує наукового середовища. Бо саме в процесі наукової комунікації відбувається придбання нового знання у вербальній формі, що розширює для кожного учасника можливості пізнання світу в його різноманітності та пошуку шляхів досягнення істини. Це може бути як безпосереднє спілкування науковців на конференції, форумах (offline, online), так і опосередковане науковими текстами.

Науковий дискурс охоплює проблеми як гуманітарних, так і природничих наук. Гуманітарні науки менш формалізовані, тому суб'єкту пізнання належить ключова роль. Дискурсивні практики в гуманітарних науках конче необхідні для перевірки своїх думок у процесі сприйняття і аналізу думок інших суб'єктів пізнання та співвіднесення їх з власними думками про предмет дослідження.

У процесі наукової комунікації відбувається узгодження наукових понять, конкретизація тих чи інших термінів, їх семантичного наповнення у відповідному контексті як гуманітарних, так і природничих наук.

Дослідник у процесі спілкування має ґрунтовно викласти результати своїх наукових пошуків і аргументовано переконати учасників наукового дискурсу в доцільності певних положень і гіпотез, сформульованих ним.

Щодо етичного аспекту наукового дискурсу, то слід пам'ятати про рівність усіх учасників наукового спілкування, про те, що ніхто не має монополії на істину і що порядний вчений критично ставиться не лише до чужих, а й до своїх думок.

Сократ твердив, що тільки в діалозі народжується істина, і що вона не може народитися в одній голові. Відомий його метод так званої евристичної бесіди, який він практикував у комунікативних ситуаціях.

Отже, науковий дискурс виконує функцію продуктивної сили суспільства, визначає темпи розвитку цивілізації в глобалізованому світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс. *Языкознание. Большой энциклопедический словарь*, Москва : 1998. С. 136–137.
2. Бахтин М. М. Проблемы творчества Достоевского (Часть I). Год (1929) Киев, Next, 1994. С. 9–179.
3. Бацевич Ф.С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 240 с.
4. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. Київ : Брама, 2004. 336 с.
5. Серю П. Как читают тексты во Франции: вступительная статья. *Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса*: сб. науч. ст. ; пер. с франц. И. Н. Кузнецовой. Москва : Прогресс, 2002. С. 12–54.
6. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. *Енциклопедичний словник*. Київ : АртЕк, 1998. С. 87–93.
7. Ягодзінський С.М. Феномен наукового дискурсу: пошуки шляхів ідентифікації. *Науковий дискурс в умовах інформаційного суспільства: методологічний і соціокультурний аспекти* : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.02. Київ, 2008.

O. Perelomova. The Philosophy of scientific discourse. – Article.

Summary. The article deals with scientific discourse, attention is focused on clarifying the concept of discourse in linguistic-philosophical coverage and its implementation in the philosophy of science. The subject of knowledge is considered as a member of the scientific community, as a participant in the scientific discourse.

Key words: scientific discourse, philosophy of science, communication, linguistics, text, dialogue, scientific society.

УДК 304.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/38/36>

С. Д. П'янзін

доцент кафедри філософії, соціальних та політичних наук
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
м. Черкаси, Україна

М. П. Василенко

доцент кафедри слов'янської філології,
зарубіжної літератури та методики навчання
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
м. Черкаси, Україна

ГЕНДЕР І СТАТЬ: КОНФЛІКТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Стаття присвячена виявленню суперечностей, що призводять до конфліктної ситуації у питанні втілення сексуальності в соціальному світі. Розглядаються особливості наукових міркувань про міжстатеві й гендерні відносини. Виокремлюються основні конфліктогенні соціальні позиції з їх потребами, бажаннями і побоюваннями.

Ключові слова: гендер, стать, конфліктоген, фемінізм, гендерна теорія, соціальний конструктивізм, гендерна ідеологія, традиційна культура.

У другій половині 20 ст. західноєвропейська сексологія прийняла термінологічну різницю між біологічною статтю і гендером як соціальною роллю, певним типом прояву сексуального в соціальному. Потім під впливом фемінізму поняття «гендер» стало виступати скоріше як протиставлення поняття «стать», що поставило під сумнів природне походження відмінностей між людьми. Така, здавалося б, незначна подія в сучасній науці призвела до значних наслідків. Більше того, ці наслідки вже зримі в культурі та політиці сучасної не лише Західної Європи, але й активно проявляються у всьому світі. Тут і боротьба за гендерну рівність, і проблема трансгендерів у спорті, і культура відміни, і питання про туалети у школі тощо.

Спочатку, наприклад, К. Уест та Д. Зіммерман писали: «Однак ми вважаємо, що інтерпретація гендера як ролі затемнює діяльність з виробництва гендера в практиках повсякденного життя ... необхідно розглянути важливі та часто недостатньо розроблені відмінності між статями, категорією статі та гендером» [1, с. 195]. Після цього фрейдівське визначення «Стать – це доля» було відкинуто, як щось зайве [2, с. 299]. А згодом гендер став настільки по-різному тлумачитися, що розширення понятійних кордонів породило нові (і часом несподівані) конфліктогени.

Відповідно до принципу історизму у розрізненні понять статі та гендера чітко проявляється кілька позицій і водночас розкривається очевидна для конфліктології тенденція наступних гендерних міркувань.

Позиція перша. У 1960–80 роках 20 ст. розрізняють стать анатомічну (sex) і стать соціальну (gender). Відповідно, sex – біологічна характеристика, а gender – соціальна. Тут чоловіки та жінки ще залишаються самими собою. При цьому в соціокультурному просторі існує безліч проявів (образів) маскулінного та фемінного. Ця множина проявляється не просто через символічне відтворення жіночого та чоловічого, але й через різні форми прояву гендерних відносин, або, згідно з термінологією І. Гоффмана, «гендерні дисплеї». Однак, якщо погодитися з Р. Брайдотті, що «в сучасній феміністській теорії